

Nicolae IORGA

ISTORIA ROMÂNILOR

Vol. III

CTITORII

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

TABLA MATERIILOR

Cartea I-a. **COLABORĂRILE**

CAPITOLUL I. Românii și statul macedonean	7
CAPITOLUL II. Românii și Coroana Ungariei.....	15
CAPITOLUL III. Prime legături de cultură și limbă cu ungurii.....	23
CAPITOLUL IV. Simbioza româno-turcă din secolul al XI-lea.....	31
CAPITOLUL V. Atingerea ardeleană a românilor cu ungurii.....	41
CAPITOLUL VI. Simbioza româno-cumană	59

Cartea a II-a. **CTITORIA DUNĂREANĂ ȘI BALCANICĂ**

CAPITOLUL I. „Vlașca” de la Drâstor.....	69
CAPITOLUL II. Românii ardeleni și noile colonizări regale: sașii	83
CAPITOLUL III. Noua creațiune românească în Balcanii secolului al XIII-lea: Asăneștii	93
CAPITOLUL IV. Valorificarea românilor pe malul stâng al Dunării.....	110
CAPITOLUL V. Împrejurări ardeleni în secolul al XIII-lea.....	143

Cartea a III-a. **CTITORIA INDEPENDENTĂ. PRIMA SINTEZĂ A SECOLULUI AL XIV-LEA**

CAPITOLUL I. Condițiile ardeleni pentru consolidarea domniei Țării-Românești.....	159
CAPITOLUL II. Cei dintâi domni români: Băsărabă	171
CAPITOLUL III. Luptele pentru independență ale muntenilor	195
CAPITOLUL IV. A doua libertate românească: Moldova.....	227
CAPITOLUL V. Politica românească și statul catolic al lui Ludovic cel Mare	254
CAPITOLUL VI. Oprirea înaintării românești după Vladislav-Vodă.....	289
CAPITOLUL VII. Moldova și Iagellonii.....	299
CAPITOLUL VIII. O lume politică așezată; domnia Țării Românești	304
CAPITOLUL IX. Luptele pentru stăpânirea Dunării	314
CAPITOLUL X. Mircea I și politica sud-est europeană	329
CAPITOLUL XI. Legătura nouă dintre cele două domnii românești.....	356
CAPITOLUL XII. Creațiunea politică românească	395

CAPITOLUL I.

Românii și statul macedonean

Cea dintâi manifestare militară și politică a românilor medievali se petrece simultan, și nu fără legături firești, pe tot cuprinsul locuințelor neamului, Dunărea nefiind și neputând fi un hotar¹.

Într-adevăr, pe când Apusul balcanic dă patru „fii de boieri”, Moise, Aron, David² și Samuil, ceea ce nu înseamnă altceva decât tot „celnici”, în legătură și cu triburile albaneze, și noul „imperiu” al lui Samuil care, peste Ohrida bulgară, unde Biserica-i dă forma, tradiția, cancelaria, amintirea istorică, dreptul, tinde spre marea tabără de ciobani vlahi a Tesaliei, la Dunărea de jos, la Silistra, la valul Saccei, pe o hartă care, de la acest Durostor la Deltă, se întâlnește, cu un caracter unitar, ca și pe vremea romanilor, ceea ce am numit „cele dintâi cristalizări de stat ale românilor”.

Numele șefilor primei mișcări sunt biblice, în legătură cu un fenomen religios necunoscut, care nu e maniheismul, potrivit Bibliei. Dar astfel de nume se află la noi în județul Muscel și în toată Țara Oltului ardelean; dacă le au secuii, e desigur fiindcă de la noi le-au luat: nume biblice la unguri vin numai odată cu calvinismul. De aici încheierea că și conducerea mișcării e tot românească.

¹ Cf. acestui citat din Victor Duruy, *Introduction générale à l'histoire de France*, Paris 1865: „Les grands fleuves, disait Napoléon, ne sont à la guerre que des obstacles de troisième ordre après les déserts et les hautes montagnes”; p. 155.

² David, *ó άπό Αρχιδών*, general la Samos, mai târziu; Cedren-Skylitzes, p. 179.

Că românii balcanici își pun numele evreiești o spune rabinul Veniamin de Tudela, care adaugă că de aceea unii îi cred evrei și ei și-ar zice „frați” ai evreilor, pe care-i pradă, dar nu-iucid, ca pe greci¹.

Acești fii ai unui „boier” din Apus, Sișman, ridică la sfârșitul secolului al XI-lea *steagul antibizantinismului, dar tot cu nelipsitul caracter imperial*, într-o regiune unde numele de *Copacii Frumoși*, Καλαὶ Δρηῆς², al locului unde a fost omorât unul dintre dâșșii, arată un ținut de păstori. Se spune în același pasaj că ucigașii erau βλάχοι ὀδίται și s-a arătat că aceasta nu înseamnă hoți de drumul mare, ci conducători de caravane, chervanagii, ocupație respectabilă în tot Orientul, – doar Mohammed însuși a fost în Arabia lui un „chervanagiu”. Legăturile sunt cu Tesalia, unde acela dintre frați care a moștenit pe ceilalți, Samuil, are un copil cu o femeie de acolo, de bună seamă vlahă. Numele biblice sunt, de altfel, neobișnuite la bulgari în toată istoria lor.

Din cuiburile lor macedonene lângă lacul de Ohrida, având la îndemână mulțimea vlahă și albaneză, care se valorifică întâiași dată, acești „noi bulgari” vor prăda toată partea de apus a împărăției, în cursul unor lupte de întregi decenii, în care se vede caracterul vlahului de *guerilla*, așa cum îl descrie cățărându-se pe stânci tot rabinul Veniamin de Tudela.

Încă de la 971 se mutase reședința patriarhatului la Sofia, la Vidin, la Ohrida³, ceea ce înseamnă un spor de vitalitate în

¹ „Christianorum instituta non observant suisque iudaica nomina impo-
nunt; unde nonnulli Iudaeos fuisse asserunt Iudaeosque appellare fra-
tres suos, quumque hos offendunt, eos spoliare, sed non occidere, que-
madmodum occidunt Graecos”; multe ediții: și în Hasdeu, *Arch. Istorică*,
II, pp. 25-26, și în Tafel, *De Thessalonica*, p. 173 și o ediție N. Adler,
Ierusalim, 1903: *Die Reisebeschreibungen des Benjamin von Tudela*.

² V. Cedren-Skylitzes, pp. 434-435. Pentru luptele cu bizantinii *ibid.*, pp.
435-452. Cf. și Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, pp. 188 și urm., 196; Iorga,
Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani, în *Mem. Ac.
Rom.* pe 1913. Tomaschek identifică (*Zeitschrift für österr. Gymn.*, 1876,
p. 345) Καλαὶ Δρηῆς cu „Kladoruby, nördlich von Wlachosklisura”.

³ Gelzer, *Patriarchat von Achrida*; Lipsca 1902.

aceste regiuni. Căci scaunele episcopale, cu tot caracterul lor conservativ, urmează pe credincioși.

Firește că biserica slavă, prigonită, a pus la îndemâna răsculaților toate mijloacele ei, lăsând fără sprijin noua organizare ierarhică impusă de imperiu, al cărui prim șef grec, în Durostorum, a fost Damian¹, numit de împăratul roman Lecapen și scos de Tzimiskes.

Expedițiile de surprindere ale acestor munteni merg până foarte departe și în sus, unde ating Vidinul și chiar Sirmiu, un șef bulgar, Sirmon, întâlnindu-se cu titlul de stratilat, imitat de la bizantini, cum, de altfel, el întrebuințează și limba greacă: e ucis, după Cedren, la 1019².

Nu se poate vorbi, la început, de o capitală. Avem a face numai cu castele, cum le vom vedea în cursul secolului al XI-lea, și cu șefi care domină o întreagă regiune de sate îngrozite și supuse, precum o făceau odinioară seniorii din Micena pentru malul mării apusene a grecilor. Niciodată, – cum se va vedea la răscoala și citoria Asăneștilor, – nu s-a plecat de la un centru și, în cazul acesta al celui de „Al Doilea Imperiu Bulgar”, el n-a ajuns a se fixa nici pe urmă. Ca un punct central poate să fie considerată numai reședința patriarhului restaurat acolo, pe marginea lacului de Preșpa, care, fiind patriarh, trebuia, prin legătura firească și indisolubilă dintre cele două demnități, să creeze un țar. Dar, pe vremea când e mai puternic statul revoltei, luptele sunt pentru câte o cetate.

Ca regiune, miezul acestui stat, totdeauna așa de risipit, fără Curte, fără cancelarie, trebuie căutat acolo unde s-a dat lupta cea mare a împăratului Vasile cu „bulgarii”³ pe la Zagora (εις τὸ δέμα «sic» τῶν Ζαγορίων)⁴. Dar această Zagoră și Zagora Asăneștilor sunt același lucru: nu punctul de plecare al

¹ Michel Le Quien, în *Oriens christianus*, II, c. 290.

² Schlumberger, *Monnaies d'or d'un chef bulgare du XIe siècle, Sermon, gouverneur de Sirmium*, din *Revue Archéologique*, 1877. Θεότοκε βοήθει, ζερμω στρατηλατ. Ἐν Σιρμίου κρατῶν Σέρμων. Și în *Épopée byzantine* a aceluiași.

³ Cecaumenos, ed. Wassiliewsky și Jernstädt, pp. 32-33: ἰδ' ἑλίάδας...

⁴ *Ibid.*, p. 18.

mișcării, ci acela până unde ea poate să ajungă. Lupte ale împăratului Mihail al IV-lea cu aceiași „bulgari” se dau la Boiana (Βοιάβοϛ), lângă Triadița, apărată de un Votco, evident bulgar¹.

Deci mai târziu numai, și desigur din cauza nevoii de a găsi un sprijin pe malul stâng, la vechii locuitori sau la stăpânii lor, mai ales în stepa munteană pecenegii, s-a produs, după prima orientare, esențială, spre Tesalia, a doua către sud și răsărit, sărind din Pind în Balcani: pe la jumătatea veacului al XI-lea, când, după moartea lui Samuil și a fiului cu vlaha Tesaliana, Gavril Roman, „statul” trăia numai sub forma uzurpărilor, a lui Delian, a lui Alusian².

După crunta represiune a împăratului Vasile, care desființează statul bulgăresc pe o bază polietică, Bulgaria răsăriteană, care ajunge iar sub un arhiepiscop grec, în locul patriarhului slav, e puternic întărită. Cetatea din Burgas, vechiul „burg” roman, e astfel refăcută sub Vasile și Constantin³.

Dacă, în apus, formațiunea rebelilor s-a dus, substratul vlah rămâne. El este adeverit, nu printr-o mențiune de chervanagii într-un colț de cronică generală bizantină, ci prin capitole întregi, de o perfectă autenticitate, într-una dintre așa de rarele povestiri locale pe care ni le-a transmis Bizanțul⁴. Vedem la Larisa pe puternicul Niculiță, Νικουλιτζᾶς, probabil și el din Delvino (Δελινᾶς⁵), ca și nepotul său omonim (accentul e tot așa de indiferent, deci, ca la Tatos, prieten al împăratului, căpetenie cu oameni și cu popor al lui, cu cetate și cu „țară”. E un om „care s-a ostenit mult pentru România”, ajungând duce al Heladei, cu drept de moștenire (ἀδιάδοχον), și „domestic al exkubiților Helladei”. Împăratul Vasile, dând

¹ *Ibid.*, p. 32.

² Luptele lui Vasile al II-lea cu bulgarii, în *Bulletin de correspondance hellénique*, V, XII, (1912), p. 569.

³ *Arch.-ep. Mitt.*, XVII, p. 55.

⁴ Pentru Kekaumenos și Onciul, *Teoria lui Rösler, l.c.*, p. 272.

⁵ P. 68. Cf. Ana Comnena, ed. Bonn, I, p. 245 („grădinile lui Delfină”). Cred că e un nume de localitate.

această cinste oaspetelui său, lui Petru, „fiul fratelui regelui Franței” sau al „Germaniei”, face din vechiul servitor al dinastiei un „șef al vlahilor Helladei” (δωρεῖται σοι τὴν ἀρχὴ τῶν Βλάχων Ἑλλάδος)¹.

Alături, la Tricala, „vlahi”, cu câte un celnic ca Berivoiu (Βερίβοις ὁ Βλάχος). Că e vorba, *la toti*, de români, o dovedește obiecția pe care o ridică un nou Nicolită când i se propune a susține o răscoală: „e acum luna lui iunie și cum vom văra dacă se face tulburare?”. Și întreabă pe vlahi îndeosebi: „unde sunt turmele voastre și femeile voastre acum?” Ei au spus: „în munții Bulgariei, căci așa au obicei, că turmele și familiile lor sunt din luna lui april până în luna lui septembrie în munți înalți și locuri foarte reci. „Și oare”, a spus el, „nu-i vor răpi cei ce sunt acolo, adică toți câți sunt de partea împăratului?”. De altfel el a fost silit a sta alături cu un Slavotă Karmalakis, cu un Grigore Babacà (Βαμβακά) și cu alții, într-o mișcare potrivnică gândurilor sale de la început².

Se vede ruda lui Nicolită, Kekaumenos, așa de puternic, încât împiedecă pe Samuil de a lua Larisa³. L-am asemăna cu Sf. Severin, care, cu daruri și cu amenințări, oprise pe rugi de a se înrădăcina în cetatea sa din Noric. Ca și cetățenii de pe Dunăre pe vremea lui Mauriciu, el face să se „proclame”, să se „salute”, εὐφημίζειν, ca împărat vlahul înrudit cu el, dar nu uită să scrie împăratului Vasile ca să arate că a fost silit la aceasta de amenințările „rebelului”, „apostatului”. Sub scutul lui se seamănă și se seceră, se păstrează în pace oameni care formează „poporul” lui⁴. O situație care ține patru ani până ce readuce pe cei din Larisa ca „robi” (δοῦλοι) ai împăratului. Când altul e pus „strateg” și Kekaumenos trebuie să stea la Constantinopol, Samuil îngăduie, timp de alți trei ani, semănatul, dar face a se culege pentru dânsul. Locuitorii din Larisa sunt aduși a mânca astfel carne de câine, de măgar și de om

¹ Νουθετικὸς πρὸς βασιλέα, *ibid.*, p. 96.

² Στρατηγικόν, p. 66 și urm.

³ P. 65.

⁴ Ταῦτα ποιῶν, τὴν τε γῆν ἐν ἀδεία σπείγων, ἐθέριζε καὶ τὸν ἴδιον λαὸν περιεσῶζεν αὐταρκεία; p 65.

chiar, ca să se predea, și, luându-i în stăpânire, țarul răscoalei spune larisioților că e recunoscător lui Vasile, care a chemat la dânsul pe „ruda” (συμπέθερος) lor¹. Dar pe ai lui Niculiță – sau poate, căci e o redare aproximativă în grecește a numelui adevărat: Niculce – îi mută numai din loc fără a se atinge, din simpatie vlahă, de avutul și de persoana lor, Slavtoță Karmalakis va fi arestat ca exemplu împreună cu cutare fruntaș al grecilor din Larisa².

În Skylitzes, reprodus de Zonaras (și Νικολίτζας; în traducerea slavă: Nicoliță) acest șef e înfățișat ca numit așa din cauza vârstei tinere: căpătând de la Samuil paza localității Serbia, e prins și dus la Bizanț care-l face și patriciu, dar trece iar la Samuil³. Nouă închisoare și nouă fugă, pentru ca el să în-

¹ Pp. 65-66. Pentru lămurirea legăturilor dintre cei doi cu același nume, iată pasajele care-i privesc:

p. 65, r. 10: οί γονεῖς τοῦ Νικουλιζᾶ.

p. 66, r. 7: Γενεὰ τοῦ Νικουλιζᾶ.

p. 66, r. 19: ὁ Νικουλιζᾶς ὁ Λαρισαῖος (sub Duca).

p. 68, r. 17: ὁ πρωτοσπαθᾶριος Νικουλιζᾶς ὁ Δελφινᾶς.

p. 96, r. 5: ὁ πάππος του ὁ Νικουλιζᾶς (spune nepotul lui Kekaumenos). Cf. studiul nostru despre autonomii, în *Rev. hist. du S.-E. européen*, ianuar-mart 1937.

² Pp. 71-72. Pentru Kekaumenos, și Simplepn Mangiuca, în *Romänische Revue*, V, p. 178 și urm. Același despre originea cuvântului „valah”, *ibid.*, p. 214 și urm. Cf. Georgina Buckler, în *Byz. Zeitschr.*, 1936. Cf. și Schlumberger, *Epopée byzantine*, I, p. 632 și urm.

³ Ὁ δὲ τὰ Σέρβια φυάττων Νικόλαος ὄν Νικολιζᾶς ὑποκοριζόμενοι διὰ τὸ βραχὺ τῆς ἡλικίας ἐκάλουν, ἐνθύμως ἀντεῖχε καὶ τὴν ἐπεννηγημένην αὐτῷ γεγηθοτῶς ὑπέφερε πολιορκία φιλοτίμως δέτοῦ βασιλέως χρησαμένου ὑπὲρ ἑάλω τὸ φρούριον καὶ αὐτὸς ὁ Νικολιζᾶς, καί, μετοικίσας ἐκεῖθεν τοὺς Βουλγάους..., ἐπάνεισι πρὸς τὴν βασιλίδα, ἐπαγόμενος μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν Νικολιζᾶν, ὃν καὶ πατρικίῳ ἐτίμησεν; Cedren-Skylitzes, II, p. 452. Τὰ μέντοι Σέρβια πολιορκία ἑάλω καὶ ὁ τὴν αὐτῶν φυλακὴν ἐμπιστευμένος Νικόλαος, ὄν Νικολιζᾶν ὡς ὄραχὺν τὴν ἡλικίαν ὠνόμαζος, ὅς, καίτοι πατρίκιος τιμηθεὶς, ἀπέδρα πάλιν καὶ πρὸς τὸν Σαμουὴλ ἀπελήδυσθεν; Zonaras, p. 118. Semnalat și de Zlatarschi, *l.c.*, I², p. 719, nota 1. Am citat și în *Gesch. der Rumänen*, I, nume ca Zaritis, Nestoritizis. Asupra lor se oprește și Zlatarschi, *ibid.*, p. 778, nota 2 (ar vrea și Lazaritzis).

cerce o rezistență în munții care ar fi Grammos¹, unde vom întâlni în vremile moderne pe zdravenii români gramosteni, ca să ajungă, apoi, închis un timp la Tesalonic și, după Kekaumenos, șef în marina imperială.

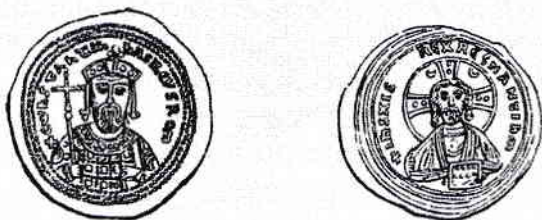

Fig. 1. Monedă a împăratului bizantin Constantin Monomahul.

Fig. 2. Monedă de argint a împăratului bizantin Roman al IV-lea.

Borila Lungul (Βορίλα Λόγκος) e pomenită ca localitate în Macedonia de Ana Comnena în același timp². În oastea lui Delianos se află acel Litovoi (Λυτοβόης)³ din Diavol, pe care „țarul” îl pune comandant la Demetrias, oraș bogat, dar el pierde cetatea, pe care o știe lua ducele de Tesalonica⁴.

¹ După dl G. Murnu, *Vlahia Mare* (980-1259), București, 1913, p. 33 și urm. Un Berivoiu în Chios, după Cedren-Skylitzes (II, p. 484), *ibid.*, p. 86, nota 1.

² II, pp. 179-180.

³ Pentru nume, Zlatarschi, *o.c.*, II, 48, nota 2. Cf. și *ibid.*, p. 77, nota 1.

⁴ Cecaumenos, p. 28. Pentru un atac al lui Alusian la Tesalonica; *ibid.*, p. 22. Pentru nume, Zlatarschi, *l.c.*, p. 60, nota 1. E curios că nici unul, nici altul nu repetă vechile nume biblice obișnuite și nu li se cunoaște un nume creștin. De altfel nu-i găsim decât în forma bizantină care a putut evita titlul dinastic. Mai târziu se întâmpină cumnatul împăratului

Rolul pe care-l are Vidinul în luptele lui Vasile al II-lea cu bulgarii, face să se creadă că aici era o *formațiune locală* supusă numai în anume condiții țarului din atât de depărtata Ohrida, care cu greu ar fi putut să-și trimită aici un dregător. Și această alcătuire, care arată deosebita vitalitate a regiunii, a trebuit să aibă, neapărat, o autoritate, mai mult decât un amestec, în regiunea de dincoace de Dunăre.

Când împăratul învingător organizează Bulgaria, un singur arhiepiscop fiind așezat lângă acel „supraveghetor” (προνοήτης) căruia i se încredințează toată moștenirea lui Samuil, șeful Bisericii din Vidin are un rost cu totul deosebit, arătându-se că datorește această situație rolului pe care l-a avut în supunerea țării¹.

Începuturile de organizare superioară a părților oltene sunt desigur în legătură cu această situație.

roman Digenes, „Samuil Aluisian” (Αλουϊσιάνος); Cedren-Skylitzes, p. 68. El își spune pe pecete Alusian (Αλουσιάνος); Zlatarschi, în *Izvestia* ale Institutului de arheologie din Sofia, I, (1922). Cf. același, *Istoria*, II, p. 128 și urm. (unde urmărește pe toți descendenții dinastiei macedonene). V. nume românești și la Bisericile Albe, la Calarlıi (Călării), în Ana Comnena, V, 5; VIII, 6; ed. Bonn, p. 243, p. 405. Cf. Diehl, *La civilisation balkanique à l'époque byzantine*, în *Revue internationale des études balkaniques*, an. II, I-II (3-4) (1936), p. 376 și urm. V. și articolul meu, *ibid.*, p. 398 și urm. Cf. Scabalanovici, *Statul bizantin și Biserica în secolul al XI-lea*, Petersburg, 1884, și Mutafciev, în *Byz. Zeitschr.*, XXV, p. 211.

¹ Pentru episcopul de Vidin și partea lui la supunerea Bulgariei, Schlumberger, *o.c.*, II, p 430.

CAPITOLUL II.

Românii și Coroana Ungariei

Statul maghiar n-a fost întemeiat – de altfel, ca oricare altul – ca o formațiune națională. Asociația de pradă a primit o misiune de cruciadă în regalitatea apostolică¹. Ea a durat în vechiul sens atâta cât și Arpadienii. Cu Angevinii va apărea ideea franceză a cruciadei pentru ca pe urmă rolul regatului să se integreze în problema imperiului, apoi în cea boemă și austriacă.

De altfel, îndreptarea firească a ungarilor oprți în raidurile lor spre Apus a trebuit să fie spre Bizanț prin solia lui Gylas și Bolosudes². De acolo li se dă episcopul grec Ierotei, despre care s-a vorbit și în volumul precedent.

O influență, în sens răsăritean, a captivilor la unguri asupra creștinării lor nu e de tăgăduit. O scrisoare care se face autentică, din momentul chiar al convertirii, îi prezintă ca veniți „din orice parte a lumii”³. Izvorul vorbește și de primejdia ca acești „neofiți” să nu cadă pradă „ereticeilor”, deci ortodocșilor⁴.

¹ Încercările recente de a se tăgădui aceasta, aiurea și la noi, nu cunosc destul mediul de istorie universală.

² Cedren-Skylitzes, II, p. 328.

³ *Pilgrinus laureacensis*, în Endlicher, *Monumenta*, p. 131.

⁴ *Ibid.*, p. 133: „varie ac perverse hereticorum secte timende sunt”. Pentru ortodoxia la unguri, Pič, *o.c.*, p. 206 și urm., care adună următoarele știri. Diploma pentru mănăstirea din Veszprém, în Fejér, *o.c.*, I², p. 312 și urm.; Chartuitius, *Vita S. Stephani*, în *Schwandtner*, II, p. 16; Bielowski, *Chron. Hung.*, p. 510. V., pentru Visegrád, Fejér, *o.c.*, III, pp. 310-311, (1221) și *ibid.*, II, pp. 429-430, (1204); IX², p. 224, (1341);